

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН: ЗДОБУТКИ, ВТРАТИ, ТЕНДЕНЦІЇ

*А. М. Колот,
доктор економічних наук, професор,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана*

На рубежі двох тисячоліть визначальними, провідними рисами соціально-економічного розвитку є динамізм, масштабність, багатовекторність змін у всіх сферах суспільного буття. Перед науковою спільнотою та фахівцями, які досліджують прикладні аспекти соціальної проблематики, це ставить нові, більш складні завдання, сутність яких пов'язана з опануванням, узагальненням, поясненням тенденцій, закономірностей еволюції суспільства в цілому, і його соціально-трудової сфери зокрема. Вкрай важливо не тільки вивчати, узагальнювати практику сьогодення, а й передбачати можливі соціальні трансформації, активно впливати на практичне життя, одержувати прогнозований результат, справляти вплив на розвиток складних соціальних систем. Слід констатувати, що кінець XX — початок XXI ст. — період надзвичайно складних, динамічних соціальних змін, прискорених соціальних процесів. Цілком підтримуємо думку тих фахівців, які вважають, що без інноваційних методів освоєння соціального простору світову спільноту чекають потрясіння, що не знають кордонів. Це важливо враховувати і в Україні.

Отже, пошук шляхів модернізації, гармонізації інституту соціальної політики та розв'язання завдань соціального розвитку не є феноменом окремо взятої країни чи групи країн. Це загальносвітова проблема, і показовим у цьому плані є приклад Євросоюзу (ЄС). Незважаючи на вагомий його здобутки у цій царині, опрацювання єдиної позиції з багатьох питань соціального розвитку, у межах цього міжнародного об'єднання все ж залишаються різні погляди навіть у концептуальних підходах щодо вирішення соціальної проблематики.

На Європейському форумі із соціальної політики, який відбувся у Брюсселі наприкінці 1990-х років, були сформульовані такі дилеми, проблемні підходи, які потребують подальшого опрацювання, а саме:

- 1) соціальна солідарність або індивідуальна соціальна відповідальність;
- 2) задоволення соціальних потреб колективно або індивідуально;
- 3) доступ до суспільних соціальних фондів для всіх громадян чи окремих категорій.

Зазначимо, що ці проблемні питання на рівні ЄС були поставлені ще наприкінці минулого сторіччя, але істотного просування в усвідомленні їхніх причин, природи та практики вирішення не відбулося. Дебати, що активно ведуться в цій царині, — це не просто традиційна перманентна боротьба між прибічниками двох основних підходів щодо розв’язання соціальних проблем — універсальності або адресності. Є більш глибокі причини формування якщо не нової парадигми соціальної політики, то зміни багатьох її засадничих принципів.

У зарубіжних виданнях та в практиці широковживаними є такі поняття, як “жорсткі” і “м’які” причини та передумови модернізації соціальної політики. “Жорсткі” причини — багатоманітні, але серед них слід виокремити дві такі:

- 1) глобалізація світової та зростання відкритості національних економік;
- 2) зміна демоекономічних характеристик населення у більшості країн світу і передусім у економічно розвинених.

Конкретизуючи вплив глобалізації на формування соціальної політики та практику її реалізації, маємо акцентувати увагу на такому. Глобалізація світової економіки як вищий етап інтернаціоналізації, як сукупність процесів організованого використання матеріальних та нематеріальних ресурсів у масштабі всієї планети, як процес взаємопроникнення економік — це об’єктивна реальність, яку не можна припинити, загальмувати, відмінити і т. ін. Водночас глобалізація світового господарства — процес надто складний, суперечливий, багатовекторний.

З розвитком цього історичного процесу справді з’являється можливість більш ефективного та масштабного розв’язання глобальних соціально-економічних проблем, забезпечення гармонізації інтересів розвинутих країн та тих, що розвиваються. Глобалізація як процес, що сприяє поглибленню поділу праці, ефективному розподілу ресурсів та їх використанню у світовому масштабі, потенційно має супроводжуватися підвищенням продуктивності праці й життєвого рівня населення. Не можна не враховувати і таких позитивних результатів глобалізації, як розширення доступу споживачів до світової номенклатури товарів та послуг, розширення місткості ринків унаслідок розвитку торгівлі, спрощення доступу інвесторів на ринки інших країн, взаємний обмін досягненнями в технології та організації виробництва тощо.

Отже, глобалізація здатна створити передумови для економічного зростання на основі використання потенційних переваг відкритої економіки. Водночас цей сучасний світовий феномен може і повинен «працювати» на соціальний розвиток, забезпечення стійкості всієї глобальної системи, досягнення рівноваги між суспільством і природним середовищем. Утім на практиці маємо надзвичайно велику відстань між «може» і «повинна».

Світ нині не потерпає від „холодної війни”, однак у ньому триває постійна війна товарів, війна за ринки та національні інтереси на цих ринках. Глобалізація та її основний вияв — зростання відкритості національної економіки — обумовлюють потенційні вигоди, проте обмежують можливості незалежної макроекономічної політики на національному рівні. Неупереджений аналіз свідчить, що в міждержавних відносинах відбуваються перерозподіл ресурсів на користь країн так званого цивілізаційного центру, які розвиваються на основі постіндустріальних принципів, і нагромадження відсталості на іншому полюсі — у країнах із традиційною індустріальною технологією та доіндустріальним розвитком.

Таким чином, глобалізація економіки — це не тільки вигоди, а й висока ймовірність утрат, зростання ризиків. Глобалізація передбачає, що країни стають не просто взаємозалежними з причини формування системи міжнародного інтегрованого виробництва, зростання обсягів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій, інтенсифікації руху технологічних нововведень тощо, а й уразливішими щодо негативного впливу світогосподарських зв'язків.

Глобалізація в її нинішньому форматі — це небачене зростання нерівномірності економічного розвитку, поглиблення розшарування країн, регіонів, окремих суб'єктів господарювання за різними ознаками — доходами, інвестиціями, експортом товарів і послуг тощо. Переконливо свідчать про це дані табл. 1.

За цими даними економічні аспекти глобалізації за останні 15 років є такими:

1) більш як трикратне збільшення експорту товарів і послуг, причому частка країн з низькими доходами у міжнародній торгівлі значно скоротилась;

2) більш як десятикратне збільшення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у світі, причому частка країн з низькими доходами у світових ПІІ різко зменшилася;

3) більш як п'ятикратне збільшення портфельних інвестицій, причому частка країн з низькими доходами (за винятком Індії) залишається вкрай низькою;

4) збільшення у 2,5 раза світового валового внутрішнього продукту (ВВП), при цьому частка країн з низькими доходами у світовому ВВП зменшилася з 4,5 до 2,0 %.

Таблиця 1

 Динаміка доходу, експорту і потоків капіталу, 1985—2002 рр.¹

Показники	Млрд. дол. США		Зростання за період з 1985 по 2002, рази	Частка у світі, %	
	1985	2002		1985	2002
1	2	3	4	5	6
Валовий внутрішній продукт					
Китай та Індія	558,5	1922,4	3,4	4,4	6,0
Країни з низькими доходами (за винятком Індії)	579,3	634,7	1,1	4,5	2,0
Країни з середніми доходами (за винятком Китаю)	2234,1	3702,9	1,7	17,5	11,5
Країни з високими доходами	9393,4	25867,0	2,8	73,6	80,5
Разом	12765,2	32127,0	2,5	100,0	100,0
Експорт товарів і послуг					
Китай та Індія	79,1	685,1	8,7	3,4	8,7
Країни з низькими доходами (за винятком Індії)	82,5	215,2	2,6	3,6	2,7
Країни із середніми доходами (за винятком Китаю)	433,9	1227,2	2,8	18,7	15,6
Країни з високими доходами	1718,7	5732,6	3,3	74,3	72,9
Разом	2314,1	7860,2	3,4	100,0	100,0
Приплив прямих іноземних інвестицій					
Китай та Індія	1,7	62,0	37,4	2,9	9,8
Країни з низькими доходами (за винятком Індії)	1,9	7,1	3,7	3,3	1,1
Країни з середніми доходами (за винятком Китаю)	9,7	79,1	8,1	16,8	12,5
Країни з високими доходами	44,7	484,3	10,8	77,1	76,6
РАЗОМ	58,0	632,6	10,9	100,0	100,0
Приплив загальних портфельних інвестицій					
Китай та Індія	2,3	49,8	22,0	1,7	6,9
Країни з низькими доходами (за винятком Індії)	0,05	0,07	1,3	0,038	0,009
Країни з середніми доходами (за винятком Китаю)	9,1	30,0	3,3	6,7	4,2
Країни з високими доходами	123,8	639,9	5,2	91,6	88,9
РАЗОМ	135,2	719,8	5,3	100,0	100,0

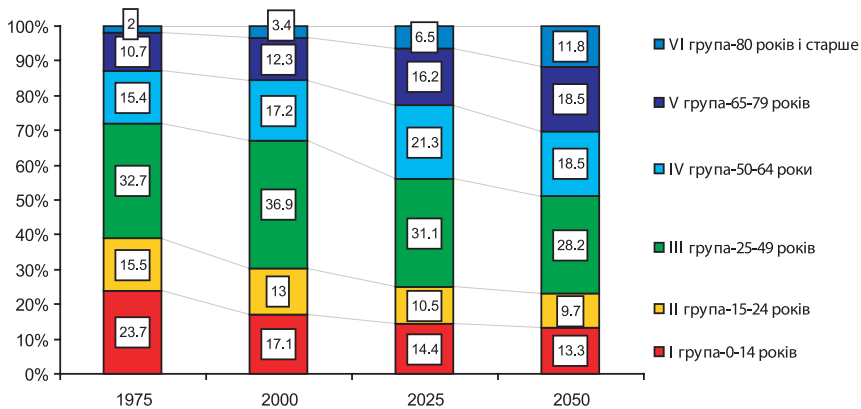
¹ Международный обзор труда. — М., 2006. — Т. 143. — № 1–2. — С. 6.

Є всі підстави стверджувати, що входження дедалі більшої кількості країн в орбіту глобалізаційних процесів, інтенсифікація останніх супроводжується більш відчутною лібералізацією економічних відносин, зростаючою гнучкістю, яка поширюється на всі сфери економічного буття — економічну політику, ринок праці, правове регулювання соціально-трудових відносин, форми і методи соціального забезпечення тощо. Глибокі зміни, що відбуваються в структурі, темпах розвитку, пропорціях світової економіки, економічній політиці не можуть не викликати не менш різючих та суперечливих змін в усіх складових соціальної сфери, якості життя населення різних країн. Якщо на одному полюсі (в країнах з високими доходами) досягаються більші чи менші успіхи в розбудові держав соціального типу, то на іншому чи не найбільшим досягненням у царині соціального розвитку вважається запровадження систем сімейного та общинного соціального захисту, продовольчих субсидій, інших разових адресних допомог. За цих умов надзвичайно важливо на міжнародному та національному рівнях опрацювати нові форми та методи підтримання балансу між гнучкістю та надійністю, гнучкістю та стійкістю, стимулюванням економічної активності і соціальним захистом з огляду на глибокі, суперечливі зміни в усіх сферах соціально-економічного розвитку.

Отже, кінець XX — початок XXI століття — це не тільки знакова хронологічна дата, це період інтенсивного входження країн світу, у тому числі України, усіх суб'єктів господарювання в орбіту глобалізаційних процесів, які змінюють якщо не всі, то більшість елементів, складових економічної системи. Світ стає більш цілісним, близьким, менш розмежованим і водночас більш взаємозалежним та вразливим щодо негативного впливу світогосподарських зв'язків. Глобальна конкуренція, необхідність глобальних переваг одночасно мають уживатися з глобальними ризиками, нестабільністю, гнучкістю, потребою постійних змін.

Другим, не менш важливим, чинником трансформації інституту соціальної політики та соціально-трудової сфери є, безумовно, глобальні зміни у демографічних параметрах світової спільноти. Загальновизнано, що нині у більшості розвинутих країн рівень народжуваності є значно нижчим від рівня, необхідного для відтворення корінного населення. Наслідком цього вже є, а надалі буде ще відчутнішим, збільшення частки людей похилого віку, зменшення частки молоді та економічно активного населення середнього віку. Ця тенденція посилиться загальним зростанням імовірної тривалості життя. Підтвердженням цього є такі дані.

Згідно з прогнозами, побудованими на даних, які враховують збереження наявних рівнів народжуваності та смертності в європейських країнах, до 2050 р. кількість дітей у віці до 15 років скоротиться на 40 % (до 87 млн.), а чисельність людей похилого віку подвоїться (до 169 млн. осіб). Зниження народжуваності та підвищення тривалості життя обумовлять в найближчі 50 років різке збільшення кількості людей похилого віку та зменшення загальної чисельності населення. Вікову структуру населення європейських країн, яка вочевидь демонструє різкі зміни в усіх вікових сегментах, подано на рис. 1.

Джерело: Confronting demographic change: a new solidarity between the generations. Green paper. European Commission. Employment and social affairs. 2005. March. — P. 24.

Рис. 1. Розподіл населення за віковими групами в країнах Європи, %

За прогнозами ООН частка жителів планети у віці 60 років і старше підвищиться з 8,2 % у 1950 р. до 15 % у 2025 р., а в розвинутих країнах світу цей показник становитиме близько 30 % і в 2050 р. підвищиться до рівня 35—40 % (табл. 2). Означені вище зміни у демоекономічних характеристиках населення суттєво ускладнюють наповнення фондів соціального страхування та фінансування соціальних програм на суспільно прийнятому рівні, ставлять на порядок денний необхідність підвищення пенсійного віку, перегляду умов отримання тих чи інших допомог тощо.

Тож викладене та ціла низка інших факторів політичного, соціального характеру не можуть не продукувати змін у формах, методах, напрямках, масштабах соціального розвитку. З'являються нові та посилюються започатковані раніше тенденції розвитку соціальної сфери. В узагальненому вигляді останні є такими. До сучасних загальносвітових особливостей, тенденцій змін в інституті соціальної політики правомірно віднести, перш за все, розширення її суб'єктності. У виробленні, реалізації соціальної політики, крім держави, провідних соціальних сил — найманих працівників і роботодавців, дедалі більшу роль відіграють такі інститути громадянського суспільства, як політичні партії та об'єднання, інші громадські організації, міждержавні чи наддержавні організації.

Розширення суб'єктності у формуванні та реалізації соціальної політики — явище в цілому позитивне. Але потенціал такого розширення на практиці значною мірою нейтралізується через зниження ролі та впливовості одного з традиційних гравців на «полі» соціальної політики — професійних спілок.

Причини зменшення членства у профспілках різні, одні з них мають «наскрізний» характер і діють в усіх чи більшості країн світу, інші — мають специфічний характер, як наприклад, причини скорочення охоплення профспілковим рухом у країнах — колишніх республіках Радянського Союзу.

Таблиця 2

Чисельність населення у віці 60 років і старше, %

Країна	1990 р.	2010 р.	2030 р.	2050 р.
1	2	3	4	5
Західна Європа				
Австрія	20,2	22,2	32,9	37,2
Бельгія	20,7	24,0	32,4	34,1
Данія	20,2	22,4	30,2	29,9
Фінляндія	18,4	24,6	31,6	31,6
Франція	18,9	22,9	29,5	31,4
Німеччина	20,3	25,3	34,4	35,3
Греція	20,2	26,3	34,2	40,9
Ірландія	15,2	17,4	23,3	28,9
Італія	20,6	27,4	37,7	41,2
Нідерланди	17,8	22,6	33,4	34,5
Норвегія	19,4	22,5	29,6	30,5
Португалія	18,0	22,9	30,3	37,3
Іспанія	18,5	24,2	34,9	43,2
Швеція	22,9	26,6	30,3	33,4
Швейцарія	19,3	22,3	34,0	36,5
Об'єднане Королівство	20,8	23,5	30,0	31,3
Східна Європа				
Албанія	8,1	10,8	18,8	24,9
Білорусь	17,6	18,9	26,0	33,5
Болгарія	19,7	23,6	29,2	38,4
Чеська Республіка	16,9	22,9	30,9	40,9
Естонія	17,2	21,2	28,7	37,9
Угорщина	19,3	22,1	27,5	35,4
Латвія	17,9	21,8	28,1	35,7
Литва	16,2	20,3	27,7	35,1
Польща	14,8	18,3	26,0	33,4
Румунія	15,6	20,0	28,1	40,0
Росія	16,5	18,2	25,8	33,4
Україна	18,7	21,2	27,2	35,1

Джерело: United Nations Population Division. 1999. World population prospects: The 1998 Revision. New York; World Bank: Averting the old-age crisis: Policies to protect the old and promote growth. Washington, DC, Oxford University Press, 1994.

До причин «наскрізного» характеру слід віднести стійку тенденцію до підвищення якості життя, котра мала місце в більшості країн з розвинутою ринковою економікою після Другої світової війни. За цієї тенденції серед трудящих стала поширеною думка, що впорядкувати соціально-трудові відносини, досягти підвищення життєвого рівня можна як за участі, так і без участі в профспілковому русі. До того ж посилювався вплив політичних партій на формування загальної соціально-економічної політики, програмні положення діяльності яких є близькими до тих положень, принципів, що їх сповідують і профспілки.

Втрата профспілками значної кількості своїх членів пов'язана і з таким чинником, як зниження частки зайнятих в обробній та інших галузях промисловості, де присутність робітників і рівень їхнього членства у профспілках були традиційно значними. Перерозподіл зайнятих до інших галузей, де частка висококваліфікованих робітників і службовців є вищою, а схильність їх до вступу в професійні спілки — невисокою, врешті-решт призводить до зниження кількісних параметрів профспілкового руху. Особливо це стосується нових галузей економіки, що динамічно розвиваються в умовах прискорення темпів науково-технічного прогресу (інформатика, біотехнології тощо).

Зниження загального рівня юніонізації працівників є й наслідком дії такого чинника, як зростання абсолютних та відносних показників зайнятості у сфері послуг, де членство в профспілках традиційно є невисоким. Маємо врахувати й таку обставину: через значні відмінності в характері праці підприємств за видами діяльності створення профспілкових організацій тут є набагато складнішим, ніж, наприклад, в обробній промисловості.

Таким самим за наслідками є збільшення в структурі зайнятих молоді, жінок, осіб, що працюють неповний робочий час, мотивація яких щодо членства в профспілках є низькою.

Не можна не зважати і на такий чинник зниження членства у профспілках, як зміни в структурі, масштабах підприємств, зокрема, збільшення зайнятих на малих підприємствах, де, на відміну від великих і середніх підприємств, бажання та можливості організовуватися в профспілки є меншими. Маємо врахувати, що на малих підприємствах їхні засновники є здебільшого противниками створення організацій трудящих, а їхні можливості впливу на поведінку найманих працівників, контролю за їхніми діями — достатньо великі.

Поряд із згаданими чинниками на рівень членства у профспілках негативно можуть впливати й політико-правові заходи з боку органів законодавчої й виконавчої влади. Так, послаблення законодавства стосовно захисту прав профспілок, що мало місце у Великій Британії та Новій Зеландії, стало однією з причин зменшення кількості членства у профспілках цих країн. Реформа соціального страхування, проведена в Ізраїлі, що передбачала заборону профспілковій конфедерації надавати послуги в галузі охорони здоров'я, негайно призвела до різкого зменшення чисельності членів профспілок².

² ILO: World Labour Report. Cit. — P. 25.

Уряди деяких країн свідомо дотримуються політики обмежень розвитку профспілкового руху, маючи на меті активніше залучення іноземного капіталу, створення сприятливіших умов для розвитку підприємництва.

Труднощі в діяльності профспілок пов'язані також із запровадженням роботодавцями різного роду обмежень на діяльність профспілок і відсутністю належної реакції на це з боку органів державної влади. Про це свідчать численні скарги, що подаються до Міжнародної організації праці та розглядаються в Комітеті зі свободи об'єднань.

До виділених вище причин зменшення членства у профспілках потрібно додати й такі:

- невдала політика окремих профспілкових лідерів, їхні політичні амбіції, що не сприяють вирішенню основного завдання профспілок — повноцінного захисту інтересів найманих працівників. Відомі численні приклади, коли профспілкові лідери підривали авторитет профспілок через корупцію, патронаж з боку підприємців й урядових структур;
- загострення конкурентної боротьби на світових ринках, що посилює мотивацію роботодавців до зниження витрат виробництва, включаючи витрати на робочу силу. Одним з наслідків цього є посилення тиску на профспілки з метою отримання від них поступок на переговорах з питань оплати праці;
- збільшення чисельності «периферійної» робочої сили, що справляє негативний вплив на гарантії зайнятості та рівень заробітної плати постійних працівників і «відсікає» їх від профспілкового руху;
- підвищення рівня безробіття саме тих категорій трудящих, які були найбільше охоплені членством у профспілках;
- зростання мобільності капіталу, що дестабілізує колективно-договірну практику регулювання соціально-трудоких відносин;
- посилення конкуренції, яка продукується глобалізацією світової економіки та спонукає роботодавців до перенесення виробництва в регіони з низькими витратами на робочу силу, що супроводжується ліквідацією робочих місць і підризом позицій профспілок;
- посилення тиску на ринки праці розвинутих країн через зростання масштабів еміграції робочої сили третіх країн та інтернаціоналізації виробництва.

Зростання обсягів дешевих імпортованих товарів, особливо з нових промислово розвинутих країн, призводить до втрати робочих місць, передусім низькокваліфікованих працівників, що також негативно впливає на позиції профспілок у країнах, де рівень юніонізації був традиційно високим.

Один з керівників міжнародного профспілкового руху так оцінює сучасні позиції профспілок: «Немає сумніву, що профспілки зазнали найважливіших втрат у результаті зрослої взаємозалежності економік національних держав. Лідери профспілок повсюди усвідомлюють, що наш рух зазнає негативного впливу від

наступу глобального масштабу та небаченої інтенсивності, від яких ми ще ніколи так не потерпали»³.

Через послаблення профспілок, які мають бути однією з трьох «опор» соціального діалогу й функціонування системи соціального партнерства, стала очевидною необхідність перегляду та розширення напрямів їхньої діяльності, використання і традиційних, і нових форм залучення трудящих до своїх лав.

Держава як гарант конституційних прав громадян, законодавець, посередник й активний учасник формування соціально-трудових відносин безперечно має бути зацікавлена у зміцненні позицій представницьких органів найманих працівників. Тож одним з основних завдань демократичної держави щодо формування громадянського суспільства і «соціалізації» економічного розвитку має бути законодавче та організаційне забезпечення розвитку представницьких органів найманих працівників, сприяння піднесенню їх ролі у формуванні й реалізації соціальної політики.

Наступна сучасна тенденція — це диверсифікація джерел фінансування соціальних програм та дедалі ширша участь у формуванні соціальних видатків роботодавців та найманих працівників. Наявні теоретичні дослідження та практика сьогодення доводять, що соціальна політика та практика її реалізації нині стають більш ліберальними, прагматичними та орієнтованими не стільки на підтримку економічно слабких верств та консервацію існуючих соціальних імперативів, скільки на створення передумов для підвищення мотиваційного потенціалу, мобільності, трудової продуктивної активності людських ресурсів.

Ще одна важлива тенденція, особливо характерна для соціально-трудової сфери, для інституту соціально-трудових відносин, — це децентралізація у найширшому її розумінні. Про стан децентралізації у сфері регулювання соціально-трудових відносин у Європі свідчать дані табл. 3.

Наступна тенденція у царині соціального розвитку — це інтенсивне зростання нерівності у розподілі доходів.

Зарубіжні фахівці у 2004 р. на замовлення Всесвітньої комісії із соціальних аспектів глобалізації завершили дослідження, яке передбачало узагальнення матеріалів понад 1200 статей та книжок, виданих останніми роками⁴ та присвячених впливу глобалізації на соціальний розвиток. Що стосується впливу глобалізації на розподіл доходів, то результати дослідження заперечують гіпотезу лауреата Нобелівської премії з економіки Саймона Кузнеця, який у середині 1950-х років доводив, що нерівність доходів спочатку збільшується в міру зростання середньодушового ВВП, досягає піку за середнього рівня доходів, а потім зменшується в промислово розвинених країнах. Згадане дослідження переконливо свідчить, що глобалізація посилила нерівність у доходах і усередині країн, і між ними.

³ International Labour Reviw. — 1997. — v.36. — № 4. — P. 540.

⁴ Автори дослідження Бернард Г. Гантер та Рольф Ван дер Хойвен.

Таблиця 3

Рівень централізації і координації переговорного процесу в країнах ОЕСР⁵

Країна	Показники централізації переговорного процесу			Показники координації переговорного процесу		
	1970-1974 рр.	1985-1989 рр.	1995-2000 рр.	1970-1974 рр.	1985-1989 рр.	1995-2000 рр.
Австралія	4	4	2	4	4	2
Великобританія	2	1	1	3	1	1
Німеччина	3	3	3	4	4	4
Данія	5	3	2	5	4	4
Іспанія	5	3,5	3	5	4	3
Італія	2	2	2	2	2	4
Канада	1	1	1	1	1	1
Республіка Корея	1	1	1	1	1	1
Нідерланди	3	3	3	3	4	4
Нова Зеландія	3	3	1	4	4	1
Норвегія	4,5	4,5	4,5	4,5	5	5
США	1	1	1	1	1	1
Фінляндія	5	5	5	5	5	5
Франція	2	2	2	2	2	2
Швеція	5	3	3	4	3	3
Японія	1	1	1	4	4	4

Примітка. Укладання договорів і координація переговорного процесу відбуваються переважно на рівні: 1 — окремої компанії; 2 — як на рівні окремої компанії, так і на рівні галузі; 3 — переважно на рівні окремої галузі; 4 — переважно на рівні окремої галузі, але деякі пункти є предметом загальнонаціональних колдоговорів; 5 — переважно на загальнонаціональному рівні.

Доцільно послатися ще на одне дослідження, яке було проведено зарубіжними вченими Корнія та Кийські. Воно побудовано на даних за останні 20 років в 73 країнах, на які припадає більше ніж 4/5 світового населення і ВВП. Наведемо загальні висновки. За останні 20 років нерівність у доходах посилилася у 2/3 цих країн. У дослідженні підкреслюється, що традиційні причини нерівності не здатні пояснити різко зростаюче розшарування за рівнем доходу. Автори наголошують, що зазначена тенденція пов'язана швидше не зі зрушеннями в упровадженні нових інформаційних технологій, а з послабленням **внутрішнього регулювання і зовнішньою лібералізацією**⁶.

⁵ ОЕСД Employment Outlook 2004. Paris. 2004.

⁶ Международный обзор труда. — М., 2006. — Т. 143. — № 1—2. — С.20.

Сталою є й тенденція до розшарування і на внутрідержавному рівні країн. Наведемо приклад щодо відмінностей у рівнях заробітної плати (табл. 4), а також дані щодо співвідношення заробітної плати топ-менеджерів та працівників, що одержують заробітну плату на рівні мінімальної на прикладі США (табл. 5).

Таблиця 4

Співвідношення у рівнях заробітної плати країн Європейського Союзу, разів ⁷

	Співвідношення
Відмінності у рівнях заробітної плати найманих працівників на початку XXI ст.	
а) Бельгія і країни Центральної Європи (Польща, Чехія, Угорщина)	7:1
б) Бельгія і Португалія	4:1

Таблиця 5

Співвідношення заробітної плати топ-менеджерів та працівників, що одержують заробітну плату на рівні мінімальної (на прикладі США)

Роки	Перевищення заробітної плати топ-менеджерів порівняно з працівниками, які одержують мінімальну заробітну плату, разів
1965	51,0
1978	78,0
1992	319,0
1999	649,0
2000	815,0
2003	821,0

Джерело: <http://www.washprofile.org/ru/node/5384>

Реакцію населення на зростаюче розшарування у рівнях заробітної плати демонструють дані табл. 6 та 7.

⁷ Konings, J. Are Wage Costs Differentials Driving Delocalisation? // LICOS Centre, 2003.

Таблиця 6

Сприйняття нерівності в країні як «надто великої», 1999 р. або інший останній рік,
за яким є дані⁸

Країна	Погоджуюсь, %	Не погоджуюсь, %	Середній код, %	Країна	Погоджуюсь, %	Не погоджуюсь, %	Середній код, %
Австралія	70,9	12,0	2,24	Норвегія	72,5	13,8	2,21
Австрія	86,2	4,7	1,78	Польща	89,1	4,7	1,70
Болгарія	96,8	1,7	1,22	Португалія	96,0	2,3	1,25
Бразилія	95,5	3,1	1,23	Рос. Федерація	95,5	2,3	1,28
Великобританія	82,4	6,0	1,93	Пів. Ірландія	69,5	9,1	2,23
Угорщина	93,1	3,5	1,44	Словакія	93,7	1,8	1,35
Німеччина, Сх.	93,6	6,4	1,63	Словенія	91,0	4,2	1,64
Німеччина, Зах.	75,7	10,0	2,15	США	66,2	12,4	2,24
Ізраїль	89,8	6,2	1,63	Філіппіни	65,3	17,8	2,34
Іспанія	89,3	3,3	1,78	Франція	87,4	5,2	1,56
Італія (1992)	89,2	3,9	1,62	Чеська Респ.	87,8	6,3	1,60
Канада	70,6	13,8	2,18	Чилі	92,2	4,5	1,70
Кіпр	65,6	12,6	2,35	Швейцарія (1987)	67,5	11,8	2,27
Латвія	96,7	1,5	1,48	Швеція	71,1	10,8	2,13
Нідерланди (1987)	76,3	11,4	2,38	Японія	69,1	12,5	2,10
Н. Зеландія	73,2	13,4	2,12	У середньому:	82,1	7,7	1,85

Примітка: Респондентам пропонували відповісти на запитання: “Чи є відмінності у доходах у країні надто великими?” Варіанти відповідей могли бути такими: “рішуче погоджуюсь” (1); “погоджуюсь” (2); “не погоджуюсь і не заперечую” (3); “не погоджуюсь” (4); “рішуче не погоджуюсь” (5). Перша і друга відповідь розглядались як “погоджуюсь”, четверта і п’ята — як “не погоджуюсь”. Середній код — це середнє арифметичне значення відповідей у цій країні.

Завершуючи розгляд означеної раніше тенденції зростання нерівномірності у розподілі доходів, ще раз наголосимо на такому. Неупереджений аналіз переконливо свідчить, що розподіл доходів у XX ст. був нерівномірним та погіршився. Згідно з даними Міжнародного валютного фонду (МВФ) світовий коефіцієнт Джині підвищився з 0,40 в 1900 р. до 0,48 у 2000 р. Незаперечними є й такі дані. Нерівність у світі істотно зросла в період з 1820 по 1910 рр., залишалась стабільною з 1910 по 1960 рр. і знову посилювалася з 1960 р. На рубежі двох тисячоліть нерівність стала, як ніколи раніше, і більш масштабною, і більш глибокою.

⁸ Международный обзор труда. — Т. 143. — № 1—2, 2004. — М., 2006. — С. 52.

Таблиця 7

Сприйняття нерівності між країнами як «надто великої»⁹

Країна	Погоджуюсь, %	Не погоджуюсь, %	Середній код, %
Австралія	83,9	4,1	1,98
Австрія	92,3	2,0	1,70
Болгарія	97,2	1,4	1,25
Бразилія	95,6	3,0	1,28
Великобританія	82,4	2,7	1,96
Угорщина	94,2	1,7	1,54
Німеччина, Сх.	94,6	1,8	1,67
Німеччина, Зах.	90,8	2,0	1,79
Ізраїль	90,6	3,7	1,66
Іспанія	94,1	2,1	1,69
Канада	82,3	6,1	1,89
Кіпр	93,6	1,2	1,78
Латвія	89,2	2,2	1,74
Н. Зеландія	83,0	4,5	1,92
Норвегія	90,5	2,3	1,70
Польща	91,6	1,4	1,74
Португалія	94,9	1,6	1,26
Рос. Федерація	93,1	2,7	1,46
Словакія	96,2	0,5	1,33
Словенія	93,7	2,0	1,74
США	65,3	7,2	2,22
Філіппіни	74,3	9,3	2,14
Франція	91,4	2,4	1,44
Чеська Респ.	92,7	1,9	1,52
Чілі	93,3	3,3	1,73
Швеція	82,8	2,8	1,84
У середньому:	89,3	2,9	1,69

Примітка: Варіанти відповідей див. у табл. 6.

Ще одна тенденція у сфері соціального розвитку, що є характерною на рубежі двох тисячоліть, — це трансформація сформованої в попередні роки так званої культури солідарності, яка визнає, вносить, робить легітимними, суспільно доцільними перерозподільну діяльність держави, закладає підґрунтя солідарності

⁹ Там само. — С. 65.

поколінь. За висновками багатьох фахівців, в умовах лібералізації економічних відносин, глобальних змін у поведінці економічних інститутів відбувається ерозія «культури солідарності». Натомість набирають силу тенденції, в основу яких покладено «індивідуалізацію» в найширшому її розумінні. Індивідуалізація означає, що окремі індивіди, суб'єкти економічних відносин намагаються вийти з усталеного соціального і територіального середовища та самостійно визначати свій життєвий шлях і власний стиль життя. Зростаюча соціальна і просторова мобільність людей та усвідомлення того, що вони самі є «архітекторами» свого життя, виключають виконання багатьох соціальних зобов'язань. Дедалі меншою стає схильність виконувати зобов'язання як стосовно близьких, рідних, оточення, так і стосовно системи державного соціального страхування.

Розглядаючи загальносвітові тенденції у сфері соціальної політики, не можемо не акцентувати увагу й на такому. Нині у світі реально існують різноманітні моделі, варіанти побудови соціальної політики та соціального розвитку. Вони мають відмінності за різними ознаками: масштабами участі держави у розробленні та реалізації соціальних програм, джерелами фінансування та структурою соціальних витрат; структурою категорій населення, які підпадають під дію тієї чи іншої соціальної програми; формами соціального захисту; характером управління соціальним розвитком тощо. Утім у наукових публікаціях традиційно виокремлюють дві — три моделі соціальної політики та соціального розвитку, описують їхні характерні, типові риси та засади побудови, що розглядаються як усталені.

Вважаємо, наукова і прикладна значущість таких обґрунтувань є малопродуктивною з огляду на таке. По-перше, зведення всього розмаїття соціального розвитку, що реально існує на практиці, до кількох моделей видається штучним. Мозаїка сучасного світу у сфері соціального розвитку є надзвичайно барвистою. Можна стверджувати, що практично кожна країна має свої особливості соціального устрою та соціального розвитку. Багато країн за останні роки запровадили чимало соціальних новацій та ведуть активний пошук своєї моделі соціального розвитку, яка урахувала б національні особливості, традиції та реалії глобалізації світової і національних економік (Японія, Індія, Китай, Чилі, Ізраїль, Бразилія). По-друге, національні моделі розбудови соціальної політики, зберігаючи свої особливості, за багатьма рисами та тенденціями розвитку тяжіють до уніфікації.

Отже, під впливом факторів, розглянутих раніше, соціальна політика у світовому її вимірі, з одного боку, має тенденцію до уніфікації форм та напрямів, поширення більш тотожного розуміння її ролі, місця, а з другого — зростає розмаїття національних особливостей щодо механізмів розв'язання конкретних соціальних завдань. Тобто у світі, що глобалізується, відбувається певне “розмивання” усталених моделей соціальної політики, зростає рівень “регіоналізації” останньої.

Наступна тенденція та її оцінка, яка має принципово важливе значення для характеристики сучасної соціальної політики та практики її реалізації, — це характеристика рівня та динаміки витрат соціального характеру. Передусім підкреслимо, що загальносвітовою тенденцією є збереження обсягів соціальних видатків якщо й не в усіх, то в більшості країн. Також слід зазначити, що поширена думка щодо існуючого у світовій практиці на рубежі двох тисячоліть скорочення загальних соціальних витрат не має статистичного підтвердження. Наведемо дані щодо динаміки соціальних видатків протягом 1990-х років на прикладі європейських країн (табл. 8).

Таблиця 8

Витрати соціального характеру в країнах ЄС, % ВВП

Країна	1990 р.	1993 р.	1996 р.	1997 р.
1	2	3	4	5
Бельгія	26,7	29,4	28,8	28,5
Данія	29,7	33,0	32,5	31,4
Німеччина	25,4	29,1	30,6	29,9
Греція	23,2	22,3	23,1	23,6
Іспанія	19,9	24,0	21,9	21,4
Франція	27,7	31,0	31,0	30,8
Ірландія	19,1	20,7	18,5	17,5
Італія	24,1	26,0	25,3	25,9
Люксембург	22,6	24,5	25,2	24,8
Нідерланди	32,5	33,6	30,8	30,3
Австрія	26,7	29,0	29,6	28,8
Португалія	15,6	21,0	21,6	22,5
Фінляндія	25,5	35,3	32,3	29,9
Швеція	33,1	38,6	34,6	33,7
Великобританія	23,2	28,9	27,7	26,8
ЄС - 15	25,4	29,0	28,7	28,2

Приблизно такою самою є тенденція щодо витрат соціального характеру в країнах ЄС після 2000 року. Інша річ, що змінюється структура соціальних витрат, відбувається диверсифікація джерел фінансування соціальних програм та все більше відчувається дефіцит соціальних видатків в умовах поширення соціальних ризиків.

Не мають статистичного підтвердження й твердження щодо згорання соціальних програм за час правління Маргарет Тетчер, які широко й “успішно” експлуатуються, коли треба виправдати заходи щодо десоціалізації політики владних структур, і перманентно з’являються в різних країнах, зокрема в Україні¹⁰. Маємо підкреслити, що загальні витрати на соціальні потреби у Великобританії за Маргарет Тетчер зросли з 20,5 % у ВВП в 1980 р. до 27,3 % у 1993 р.¹¹

За останні два десятиліття у більшості країн ЄС, а також у США та Японії частка витрат на соціальні потреби у ВВП виявила тенденцію до зростання або, принаймні, на мала ніяких значних зрушень у бік зменшення.

Ще одна тенденція у царині соціального розвитку — це зниження рівня доступності населення до конкретних різновидів соціального захисту через ускладнення умов надання тих чи інших соціальних допомог. І це стосується практично

¹⁰ Труд за рубежом. — М., 2000. — № 3. — С. 89.

¹¹ European Commission. — Р. 61.

усіх країн, звичайно більшою мірою тих, які належать до країн, що розвиваються, або з перехідною економікою. Це все більше стосується і найбільш розвинутих країн, структура економіки яких є неоднорідною за ознаками конкурентоспроможності, стійкості соціально-економічного розвитку, а отже, окремі сегменти економіки розвинутих країн потерпають від лібералізації економічних відносин та зростаючої конкуренції в різноманітних її формах.

Міжнародні організації та фахівці, які досліджують соціальну проблематику, майже одностайні в тому, що соціальний захист у світовому його вимірі стає все більш малодоступним. Про це свідчать, зокрема, такі дані. У 2001 році лише 39% безробітних американців мали доступ до отримання допомоги по безробіттю, тоді як у 1986 році таку допомогу отримували 70% безробітних¹².

Отже, усе викладене дає підстави для висновку, що за нинішніх умов на «полі» соціальної політики відбуваються багатовекторні та багатопланові зміни. «Вмонтувати» ці зміни в певні однозначні, «жорсткі» межі надзвичайно складно. Практично кожна країна, образно кажучи, має своє «поле» соціальної політики та свої «правила гри». Тому можна говорити лише про тенденції, домінантні прагнення, узагальнені траєкторії подій, а не про факт, що стався та остаточно утвердився. Опрацьовуючи національну модель соціальної політики, прогножуючи соціальне майбуття, маємо повною мірою враховувати здобутки та втрати спільноти у царині соціального розвитку.

Надзвичайно важливим є й те, що нам конче треба подолати, унеможливити відтворення міфів у сфері соціальної політики, які так поширені в суспільстві і які не в останню чергу продукуються саме науковцями.

Міф 1. Природа соціальної політики пов'язана передусім з тим, що суспільство складається з економічно сильних і економічно слабких індивідів (домогосподарств), а інститутом, який має підтримувати слабких, створювати умови для реалізації принципу соціальної справедливості якраз і є соціальна політика. Таке трактування природи соціальної політики є звуженим, неповним і таким, що шкодить практичній реалізації соціальної політики. Врешті-решт, це призводить до ототожнення соціальної політики із соціальним захистом або соціальним забезпеченням. Насправді соціальна політика стосується всього соціуму. На полі соціальної політики перебувають і економічно сильні, і економічно слабкі.

Сучасна соціальна політика — це продукт розвитку людської цивілізації, це інститут, що створює передумови задля того, щоб кожен індивід вирішував наявні соціальні проблеми не самотужки, а за допомогою потенціалу держави, підприємницьких структур, інших суб'єктів громадянського суспільства.

Варто акцентувати увагу й на такому незаперечному факті: соціальна політика у нинішньому її розумінні — це не тільки і не стільки соціальний захист, соціальне забезпечення, скільки закладання підвалин соціального виміру, соціального розвитку. Головно, на що суспільство має чекати від реалізації соціальної політики, це досягнення соціальних стандартів людського розвитку через розвиток освіти, охорони здоров'я, культури, інших складових соціально-трудової сфери.

Міф 2. Умови глобалізації знижують роль держави у виробленні та здійсненні соціальної політики, яка має перейти у відання інших інститутів громадянського суспільства.

¹² Noreena Hertz. The silent takeover. UK, Arrow Book, 2002. — P.58.

Частиною цього міфу є твердження, що в провідних країнах світу знижується роль держави в реалізації соціальної політики, згортається діапазон «соціалізації» та домінують суто «захисні» важелі соціальної політики. Насправді реальністю для більшості країн Заходу є масштабність, розширення та ускладнення функцій держави в соціально-трудої сфері, що відбувається під впливом процесів глобалізації, а не зниження ролі національної держави саме в цій сфері. Великим перебільшенням є твердження про крах моделей соціальної держави під тиском глобалізації та інших викликів сьогодення. Не мають практичного підтвердження ідеї «дешевої», «малої» держави, мінімального її втручання у соціально-економічне буття.

Міф 3. Державний бюджет України є надмірно соціальним.

По-перше, український бюджет в найближчій перспективі не буде соціальним, оскільки його фінансові можливості такі, що унеможливають гідне розв'язання наявних соціальних проблем та власне «соціалізацію» економічних відносин на рівні європейських вимог.

По-друге, маємо виходити з того засновку, що будь-який бюджет за своєю суттю, призначенням має бути якщо не цілком, то здебільшого соціальним, оскільки такою є його природа. Суспільство, його суб'єкти свідомо відраховують частку своїх зароблених доходів для усупільненого, централізованого розв'язання нагальних соціальних проблем через інститут місцевих і державного бюджетів.

Міф 4. Соціальна політика є і має бути похідною від економічної політики.

Необхідно наполегливо переконувати тих, хто претендує на роль еліти, що соціальна політика — це не допомога слабким, збожілим, малозабезпеченим, а це інститут, що має інші цілі та інше походження, про що вже йшлося. Вкрай потрібно бодай зародити усвідомлення, що соціальна сфера — це не суцільні витрати, а інститут, що формує передумови стабільності, стійкості та потенційного економічного зростання. Конче треба закласти нову парадигму формування планів, національних програм економічного розвитку. Параметри останніх мають задаватися соціальними стандартами, соціальними пріоритетами, соціальними параметрами. Тонни, метри, кілометри, обсяги видобування тощо мають бути за структурою, якістю, кількістю такими і тільки такими, як це впливає із соціальних потреб суспільства, його соціальних параметрів розвитку.

Які з тенденцій, що розглядалися раніше, є неминучими та об'єктивними? Які з цих тенденцій є результатом помилкової соціально-економічної політики? Які уроки маємо винести з цього аналізу задля цивілізованого формування української моделі соціальної політики? Чи не є окреслені нині тенденції початком «довгої хвилі» соціальної деградації?

Чи не є ці тенденції поверненням до капіталізму у форматі, що був наприкінці XIX ст. в окремо взятій країні, а тепер відтворився у світовому масштабі, або це феномен іншого походження, іншої природи?

Чи має рацію президент Центру європейських досліджень при Гарвардському університеті С. Гофман, який зазначає: «Можливо, ми перебуваємо в ситуації європейського національного капіталізму XIX століття, до того як держави почали його регулювати й усвідомлювати, що навіть стурбований прибутками капіталіст має часом опікуватися своїми працівниками, забезпечувати їм прийнятний рівень заробітної плати. Нічого подібного у глобальному вимірі поки що немає»¹³?

¹³ Международная экономика и международные отношения. — 1998. — № 3. — С. 77.

Не відповівши на ці запитання, як і на низку інших, що з ними корелюють, вельми проблематично сформулювати сучасні принципи та засади розбудови національної моделі соціального розвитку. Автор у наступних публікаціях має намір викласти своє бачення щодо розв'язання на практиці нагальних проблем у сфері соціального розвитку України. Запрошую своїх колег-науковців узяти активну участь в обговоренні питань, порушених у цій статті.

І останнє: наша країна з огляду на стан економіки, незавершеність розбудови громадянського суспільства перебуває в ролі того, хто наздоганяє, утім відомо, що той, хто наздоганяє, має й переваги, оскільки є можливість не повторювати помилок, що їх припустилися до цього часу інші, акумулювати кращий досвід та досягти прориву на «ниві» національного соціального розвитку. Отож, треба скористатися бодай перевагами того, хто наздоганяє.

Джерела

1. Білорус О.Г., Мацейко Ю.М. Глобальний сталий розвиток: Монографія. — К.: КНЕУ, 2006. — 488 с (рос. мовою).
2. Соціальна безпека: теорія та українська практика: Монографія/ І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова та ін.; За ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. — К.: КНЕУ, 2006. — 292 с.
3. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи/ С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Кученко та ін. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. — 2-ге вид. доповн. і переробл. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 620 с.
4. Социальная функция государства в экономике XXI века: Доклады и выступления. Материалы конференции. Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 21 ноября 2007г. /Под ред. профессоров Ахинова Г.А., Елизарова В.В., Жильцова Е.Н., Колосовой Р.П. — М.: МАКС Пресс, 2007. — 660 с.

Аннотация. Рассматриваются тенденции развития социальной политики в странах мира, в том числе в Украине под влиянием процессов глобализации. Акцентируется внимание на достижения и негативные аспекты либерализации экономических отношений.

Summary. The author examined the tendencies of social policy's development in world countries, including Ukraine, affected by the globalization progress. It was accentuated the progress and negative aspects of liberalization of economic relations.

Стаття надійшла до редакції журналу 28 березня 2008 р.